

стопроцентною долею вірогідності стверджувати, що і в районі є такі пам'ятки, але їх відкриття справа майбутнього. В цьому відношенні багато можуть зробити краєзнавці, вчителі історії, учнівські колективи. І ця справа не може відкладатися на довгі роки вже хоча б тому, що з різних причин прямо таки катастрофічного характеру набрала масова руйнація старожитностей. Вони втрачають своє значення як історичне джерело. Необхідно направити всі зусилля державних правоохоронних органів, широких кіл громадськості, щоб покінчити з цим ганебним явищем і зберегти те, що ще можна для нашої історії і наступних поколінь.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Сецинский Е. Археологическая карта Подольской губернии / Е. Сецинский // Труды XI археологического съезда. - М., 1901. - Т. 1. - С. 197 - 354.
2. Майданюк Н. І. Карта пам'яток трипільської культури на Вінниччині / Н. І. Майданюк // Подільська старовина : наук. зб. - Вінниця, 2008. - Вил. IV. С. 11 - 88.
3. Гусев С Трипільське поселення Конатківц в Подністров'ї / С Гусев // Трипільська цивілізація у спадщині України. Матеріали наук.-практ. конфер. - К., 2004. - С 310 - 314.
4. Збеневич В. Г. Поселение Бернашевка на Днестре / В. Г. Збеневич. - К.: Наукова думка, 1980.-180 с.
5. Гусев С О. Трипільська культура Середнього Побужжя / С О. Гусев. - Вінниця, 1995. - 298 с
6. Заєць І. Трипільська культура на Поділлі /І. Заєць. - Вінниця, 2001. - 184 с
7. Хавлук П. І. Заячівський могильник на Вінниччині / П. І. Хавлюк // Археологія. - 1974. - Вип. 14. - С 62-72.
8. Потупчик М. В., Потупчик М. Є. З історії формування археологічної колекції музею / М. В. Потупчик, М. Є. Потупчик // Подільська старовина. - Вінниця, 1998. - С15-29.

С. О. Гусев, В. А. Косаківський

З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ НА ТЕРИТОРІЇ ШАРГОРОДСЬКОГО РАЙОНУ НА ВІННИЧЧИНІ

Подільська земля багата на пам'ятки археології. Не є винятком і землі сучасного Шаргородського району Вінницької області. Вододіл між Дністром та Південним Бугом, особливо у середній течії цих рік, що густо вкритий мережею приток (Жван, Караєць, Лядова, Серебря, Немія, Дерло, Мурафа, Бушанка, Русава, Марківка, Кам'янка, Ров, Краснянка, Шпиківка, Сельниця, Дохна, Савранка та ін), став ареалом важливих історичних процесів, пов'язаних з пересуванням та освоєнням стародавніх землеробів і скотарів. Тому археологічне вивчення цього регіону здавна викликало жвавий інтерес у науковців.

Ще на початку ХХ ст. Ю. Й. Сіцинський [1], описуючи старожитності Подільської губернії, навів перелік знахідок в населених пунктах Ямпільського і Могилівського повітів, до яких на той час входили села теперішнього Шаргородського району. Згодом, С. С. Гамченко [2], Д. М. Щербаківський [3], М. Я. Рудинський [4], М. І. Артамонов [5] суттєво доповнили археологічну карту району. У другій половині ХХ - на початку ХХІ ст. чимало археологічних об'єктів виявлено і обстежено експедиціями Інституту археології НАН України, Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, місцевими краєзнавцями. Зупинимось на характеристиці найбільш цікавих матеріалів.

Ю. І. Сіцинський зазначав, що на території багатьох населених пунктів та навколишніх полях знаходилась значна кількість археологічних пам'яток - курганів, городищ, а місцевими жителями знайдено численні скарби та окремі старовинні предмети. Зокрема, 2 кургани було в садку поміщика с Рахни-Лісові, а 3 біля с Стара Мурафа. Біля с. Ксьондзівка, по дорозі в с.

Голинчинці, на полі 1 курган з кам'яним хрестом, а інший знаходився на церковному полі біля с Голинчинці. У 1887-1890 рр. орендатор с Перепільченці розкопав кілька курганів, у яких знайшов 10 бронзових фібул римського типу, скляне та бронзове намисто і бронзовий пернач. 4 кургани розташовувалися біля с Носиківка, а 3 кургани (?) біля с Шостанівка [сучасне с Шостаківка - авт.]. У с Гибалівка 2 кургани на селянських садибах. По дорозі з Шаргорода на Джурин, не доїжджаючи до Боровського хутора, 2 кургани на поміщицькому полі. У 1890 р. місцевий орендатор розкопав курган біля ферми, у якому виявив бронзову шийну гривну з багаточисельними привісками, надітими на неї. Біля с Дерев'янка [нині Дерев'янки - авт.] знаходився курган з хрестом. Біля с Соснівка у 1890 р. у розкопаному кургані знайшли бронзові щипці невеликого розміру. Біля с Лозова на полях 3 кургани: один по дорозі в с Конатківці, другий - по дорозі в с Березівку, а третій - по дорозі в м. Могилів.

Городище, яке називали «Орликове», виявлено біля с Федорівка, а біля с. Стара Мурафа, в ур. Коблева, розташоване городище колоподібної форми, обнесене ровом.

Речові скарби, переважно монетні, найчастіші і найчисельніші знахідки другої половини та кінця XIX ст. Біля с. Лопатинці у 1852 р. знайдено скарб золотих монет 1645 - 1720 рр. У 1887 р. житель с. Політанки Микола Олійник на своїй садибі викопав скарб з 369 старовинних монет з низькопробного срібла. У с Івашківці у 1891 р. було знайдено скарб з монет та срібних прикрас XVII ст., а у с. Стара Мурафа знайдено срібні римські монети часів імператора Люція Вера (166 р.), імператриці Отацілли (244 - 249 рр.) та 1 східну монету. У с. Шаргородська Слобідка знайдено мідну римську монету.

Окремі знахідки археологічних предметів також відомі з того часу. У 1887 р. на полях с. Перепільченці знайшли 3 кам'яних сокири та крем'яні наконечники стріл і списа. Біля с. Дерев'янки у 1891 р. знайдено виготовлений з кременистого сланцю полірований точильний брусок з отвором [можливо кам'яна сокира - авт.], а біля с. Плебанівка в тому ж році знайдено крем'яне долото і нуклеус з кварциту [1, с 57 - 68].

На жаль, археологічних розкопок на відомих ще з початку XX ст. пам'ятках археології не проводили. Лише у 1968 р. вінницький археолог П. І. Хавлюк [6], спільно з колегами з Вінницького обласного краєзнавчого музею, провели розвідки та розкопки могильника черняхівської культури біля с. Заячівка (нині воно у складі с. Клекотина). Могильник виявив у 1967 р. місцевий житель А. Таранець, який на власній садибі випадково розкопав три поховання, що супроводжувались глиняним посудом і металевими речами. Всі три поховання з частиною інвентарю були перенесені на місцеве кладовище. До Вінницького обласного краєзнавчого музею надійшли дві арбалетоподібні бронзові фібули, оббивка скриньки і вісім глиняних посудин [7].

Топографічно Заячівський могильник розташований вище поселення і займав частину високої ділянки плато над долиною р. Клекотинка, лівої притоки р. Мурафи, що впадає в Дністер. Розкопки на площі 132 м кв. були зосереджені на вільному від будівель місці, на перехресті доріг. На думку П. І. Хавлюка, ця частина могильника була центральною, тому що по обидва боки розкопаної площі в садибах місцевих жителів у різний час було випадково знайдено кілька поховань. Таким чином, враховуючи відстань між крайніми похованнями, дослідник припустив, що територія пам'ятки була завдовжки 150 м і завширшки 50 - 70 м.

Під час розкопок виявлено 15 поховань-трупопокладень. Три з них орієнтовані на захід, шість - на північ, одне - на північний захід, ще одне - на південний схід. Орієнтацію ще трьох трупопокладень не визначено через погану збереженість кісток.

Два поховання із західною орієнтацією безінвентарні, а третє, дитяче, супроводжувалось багатим предметним набором - глечик, намисто, скляний кубок, дві фібули, пояс з бронзовою пряжкою та гребінець. Чотири поховання з північною орієнтацією також мали багатий інвентар, а одне - без інвентарю. Бідними були поховання з північно-західною і південно-східною орієнтацією. Вісім поховань було виявлено на глибині 1 - 1,5 м, а сім - 0,7 - 0,9 м від сучасної поверхні. Найцікавішим, найбагатшим і добре збереженим з 15-ти поховань Заячівського могильника виявилось дев'яте. Воно належало молодій жінці. У рік розкопок

(1968) його вирізали і перевезли до Вінницького обласного краєзнавчого музею. Тут і нині воно експонується в залі слов'янської археології, привертаючи значну увагу відвідувачів.

На усій розкопаній площі Заячівського могильника з глибини 0,35 м простежується незначний шар фрагментів гончарного і ліпного посуду та зрідка кістки тварин, кусочки залізної руди й уламки дрібних залізних предметів, які можна трактувати як сліди поминального обряду - тризни.

Дослідивши речовий матеріал, переважно фібули та гребінці, П. І. Хавлюк датував Заячівський могильник другою половиною III - IV ст. н. е.

За 200 м на південний захід від Заячівського могильника археологи виявили залишки черняхівського селища. Звідси походить монета Александра Севера, яку місцевий краєзнавець К. А. Манятовський передав П. І. Хавлюку. Монета виготовлена з низькопробного срібла і являла собою «варварське» наслідування римського денарія.

В сусідньому с Слобода Мурафська, в урочищі «Сінокос», виявлено ще одне селище, що свідчить про досить щільне заселення цієї території за черняхівської доби.

У 1988 - 1989 рр. біля с. Володимирівка, Деревчинської сільради, В. А. Косаківським обстежено поселення трипільської культури. На зораній поверхні зібрано окремі фрагменти кераміки із заглибленим орнаментом. Пам'ятку віднесено до середнього етапу Трипілля. Крім того, в самому Деревчині, на території середньої школи, виявлено фрагменти гончарного посуду сірого кольору (вінця, стінки, денця), які відносяться до черняхівської культури (III - V ст. н. е.). До цього ж часу належить інше поселення, що розташоване між селами Деревчин і Михайлівка, в урочищі «Кадуби», Тут також зібрано гончарну сіру кераміку та відтяжку до вертикального ткацького верстата [8, с 180].

Раніше невідоме трипільське поселення виявив С. О. Гусев під час археологічних розвідок 1999 р. поблизу села Конатківці, в ур. Поляна [9]. Стародавнє селище займало частину великого мисоподібного пагорба на вододілі річок Лозова та Дерло (ліві притоки Дністра). Уздовж східного краю на орній поверхні виявлено залишки 10-ти глинобитних будівель, а також кераміку, креміль та інший археологічний матеріал, що траплявся на площі близько 15 га.

Розвідковий шурф, закладений на одному з майданчиків, містив три шари глиняної обмазки, що відповідали певним архітектурним деталям трипільського житла. Також у шурфі виявлено чимало фрагментів кераміки від столового та кухонного посуду. За типами форм у групі столового посуду виділяються грушоподібні посудини зі зрізаними вінцями, амфори з невеликими вінцями та ручками, бомбоподібні кубки, сфероконічні миски, шоломоподібні і ступкоподібні покритишки з пласким верхом. Цей посуд прикрашався заглибленим та розписним декором. Лише на кількох фрагментах збереглися канельовані візерунки.

Заглиблений орнамент нанесено, як правило, на тулуби великих і середнього розміру грушоподібних посудин у вигляді широких смуг з 2 - 3-х борозенок, що утворювали спіральні та S-подібні закрути. На посудинах меншого розміру та на ступкоподібних покритишках поля між заглибленими смугами додатково прикрашалися 1-2-ма рядами неглибоких ямок, заповнених білою пастою. Великі конічні миски оздоблювалися ланцюжками вдавнень косою паличкою по зрізу вінець та під ними з інтервалом 1 - 2 см. Розписний орнамент зберігся дуже погано. Вдалося лише встановити використання чорної, червоної та білої фарб на амфорах і бомбоподібних кубках.

Кухонний посуд з Конатківського поселення виготовлявся з погано вимішаної глини, до якої додавали у великій кількості пісок та жорству. З цієї суміші виліплювалися широкогорлі горщики, вінця яких оздоблюватися заглибленими у вигляді насічок та невеличких «перлин», а плічка - розчосами та фестонами. Біля дна посудини мали невеликий пружок. Посередній випал надавав кухонній кераміці сірого кольору.

У ході обстеження поселення зібрано досить велику колекцію (близько 70-ти екземплярів) крем'яних виробів з блакитно-сірої кварцитоподібної та дрібно-плямистої чорного кольору сировини сеноманських відкладів середньодністровського каньйону. Типологічно у конатківському крем'яному наборі виділяються ножеподібні пластинки трапецієподібної в

перетині форми, скребки на відщепках та на пластинах, сокироподібні знаряддя, наконечник до стріли, нуклеуси і чимало сколів.

Як показав аналіз крем'яних знахідок, майже половина з них складають відходи виробництва. Самі ж знаряддя праці у своїй більшості характеризуються неохайністю виготовлення та примітивністю форм. Їхні робочі краї, як правило, утворилися внаслідок загостреного сколу, а не шляхом спеціального ретушування. Лише на деяких знаряддях недбало застосовано лускову ретуш. Усе це дозволяє говорити про більш ніж достатню забезпеченість сировиною з відкритих родовищ Подністров'я, що дозволяла використовувати для трудової потреби в якості знарядь природні сколи на зібраному на поверхні кремені або випадково розщеплені крем'яні желваки, не докладаючи надмірних зусиль для виготовлення поліфункціональних інструментів. Про те, що конатківські майстри володіли прогресивними на ті часи техніками сколу довгих (понад 15 см) пластин суперпропорційних форм з олівцеподібних нуклеусів, прийомами формування робочих лез шляхом нанесення струменистої ретуші, а також виконання високоточної шліфовки, свідчать дві шліфовані сокири з округлими лезами, кінцевий скребок на пластині, наконечник стріли та два ножі, завдовжки 16 см.

Попередні дослідження поселення Конатківці дозволили віднести пам'ятку до середнього періоду трипільської культури і датувати етапом В-I - В-II за періодизацією Т. С. Пассек (Кукутені А-В₁ за Г. Шмідтом). Одночасовими Конатківцям можуть вважатися поселення Подністров'я типу Полива нового Яру-П, Березової, ур. Берег-II, Деренова, Катюжани, Садова, Ялтушків-II та ін.

Актуальність подальших досліджень Володимирівського і Конатківського поселень полягає у тому, що їх матеріали, як і дані з інших синхронних поселень, дозволять детальніше простежити динаміку розвитку трипільської культури на середньому етапі, а також з'ясувати шляхи міграції трипільських племен з Подністров'я до Південного Побужжя.

Дослідники історії Шаргородщини М. Купчишин та А. Мичак у своїй монографії «Шаргородщина: сторінки історії» [10 с.19-20] подають відомості про 15 нових пам'яток зарубинецької і черняхівської культур. Це поселення в околицях сіл Пасинки (2), Руданське (2), Копистирин (2), Голинчинці (2), Джурин (2), Клекотиш (1), Михайлівка (1), Садківці (1), Плебанівка (1), Хоменки (4).

На сьогодні на території Шаргородського району взято на облік багато пам'яток археології. Вони занесені до загальнодержавного реєстру об'єктів культурної спадщини по Вінницькій області. Серед них поселення трипільської культури біля сіл Довжок Мурафської с/р, Клекотина, Михайлівка, Пасинки, Писарівка, Покутине, Слобода-Шаргородська (2), Юхимівка; поселення епохи пізньої бронзи (білогрудівська культура, XII - IX ст. до н. є.) біля с. Мурафа та біля с. Руданське; поселення раннього залізного віку (передскіфський час, VIII-VII ст. до н.є.) біля м. Шаргород та поблизу сіл Клекотина, Копистирин, Слобода-Шаргородська, Стрільники, Федорівка; поселення зарубинецької культури (III ст. до н. є. - II ст. н. є.) біля с. Хоменки; поселення черняхівської культури (III-IV ст. н. є.) біля сіл Андріївка Носиківської с/р (2), Гибалівка (2), Довжок Мурафської с/р (3), Клекотина (3), Лозова, Михайлівка, Мурафа (2), Носиківка (2), Пасинки (2), Сапіжанка, Стрільники, Федорівка (3), Хоменки (5), Юліямпіль, Юхимівка (2); могильник черняхівської культури (III - IV ст. н. є.) біля с. Клекотина (с. Заячівка); кургани біля сіл Дерев'янки Гибалівської с/р, Довжок Мурафської с/р, Мурафа (3). Писарівка, Політанки (3) [11, с 135 - 138]. їх охорона та детальні дослідження, поряд з відкриттями нових старожитностей, сприятиме ґрунтовному вивченню минулого краю в контексті давньої історії України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Сицинский Ю. Й. Археологическая карта Подольской губернии: факсимильное переиздание / Ю. Й. Сицинский / Составитель и издатель О. Л. Баженов, предисловие И. С. Винокур. - Каменец-Подольский: Центр Подольеведения, 2001. - 94 с.

2. Гамченко С. Спостереження над даними дослідів трипільської культури 1909 - 1913 рр. / С. Гамченко // Трипільська культура на Україні. - К., 1926 - Вип. 1. - С 31 - 42.
3. Щербаківський Д. М. Знахідки біля Могилева-Подільського / Д. М. Щербаківський // Коротке звідомлення Всеукраїнського археологічного комітету за 1926 рік. - К., 1927. - С 167 - 172.
4. Рудинський М. Я. З матеріалів до вивчення передісторії Поділля II Антропологія / М. Я. Рудинський - 1929. - № 2. -- С.158 - 191; його ж: Поповгородський вияв культури мальованої кераміки: З повідомл. про наслідки дослід, сезону р. 1929 [Вінниц. обл.] / М. Я. Рудинський // Антропологія. -1930. -№3. -С. 235-259.
5. Артамонов М. И. Некоторые итоги пятилетних исследований Юго-Подольской археологической экспедиции / М. И. Артамонов // КСИА. -] 995. - Вып. 4. - С. 82 - 85.
6. Хавлюк П. І. Заячівський могильник на Вінниччині / П. І. Хавлюк // Археологія. - 1974. - № 14. - С. 62 - 72. <http://www.kp.ua>
7. Рудь В. С. П. І. Хавлюк - дослідник старожитностей Поділля / В. С. Рудь, В. А. Косаківський // «Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення». (До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського). Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції). - Вінниця, 2011. - С 312 - 317.
8. Косаківський В. А. Легенди та перекази на Південно-Східному Поділлі / В. А. Косаківський // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 6. Серія: Історія: 36. наук. пр. За заг. ред. проф. П.С. Григорчука. - Вінниця, 2003. - С. 178 - 182.
9. Гусев С. О. Трипільське поселення Конатківці в Подністров'ї // Трипільська цивілізація у спадщині України. -К., 2003. - С 310- 314.
10. Купчишин М. Шаргородщина: сторінки історії / М. Купчишин, А. Мичак. - К.: ВПП «Техніка», 2002 - 320 с
11. Пам'ятки історії та культури Вінницької області: словникова частина [Текст] / Упорядки: Ю. А. Зінко, М. Р. Мудраченко та ін. - Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. - 400 с: табл.; кол. вкл. фото.